

Томаш Гаррі Масарик про державотворчі процеси в Україні в першій половині ХХ століття

Михайло Нагорняк,
кандидат історичних наук, докторант
Інституту держави і права ім. В. Корецького
НАН України

У статті піддаються аналізу погляди та практичні дії першого президента Чехословацької Республіки Томаша Масарика щодо українських визвольних змагань 1917 – 1920 років. Автор розкриває причини їх суперечливості.

Ставлення Томаша Масарика до українського питання вперше порушувалось у працях української політичної еміграції 1920-х – 1930-х років, яка осіла в Чехословаччині і працювала у відкритій тут Українській господарській академії в Падебрадах та у Вільному українському університеті. Серед численних публікацій того періоду варто назвати доробок соціолога і політичного діяча О. Бочковського [1].

У роки незалежності України зростає інтерес до вивчення українсько-чеських відносин і, зокрема, визначної постаті ХХ століття – першого президента Чехословаччини Т. Масарика (дослідження, С. Віднянського, І. Євсєєнка, В. Худанича та інших істориків і політологів) [2].

Т. Масарик, як поборник визволення слов'янських народів, трактував українські змагання за розбудову незалежної держави в контексті загальнослов'янським. Він вважав, що тільки реальні сили кожної нації визначають сутність конфлікту.

Як депутат австрійського парламенту, Т. Масарик був добре обізнаним зі становищем українців у Галичині. 1908 року він двічі виступив в оборону їх національно-культурних прав. Зокрема, 25 квітня 1908 року підтримав українських депутатів Є. Петрушевича, С. Вітика й Я. Остапчука, які з трибуни віденського парламенту виступили проти зловживань поляків під час виборів у Галичині. Тоді Т. Масарик підкреслив: „Нам, які не мають власної національної шляхти, русини симпатичні як демократична нація селян, без великої індустрії і без шляхти”. Він акцентував на думці Й. Гердера, що Україна стане новою Грецією. Чудове підсоння цього народу,

**Томаш Гаррі Масарик про державотворчі процеси в Україні
в першій половині ХХ століття**

Михайло Нагорняк

його весела вдача, музичні здібності, врожайна земля тощо дали підстави німецькому вченому перенести ельдорадо культури в Україну [3].

Прагнення українців вирватися з-під гніту Австро-Угорської імперії було близьким і зрозумілим Т. Масарикові, оскільки збігалось із завданням чеського національного руху.

З початком Першої світової війни українське питання випадає з поля політичної зацікавленості Т. Масарика. Це пояснюється тим, що утворення Чехословацької держави він пов'язував з перемогою країн Антанти, а, отже, й Росії, над Німеччиною та Австро-Угорщиною. Тому коли 22 серпня російська армія увійшла в Галичину і міністр закордонних справ Росії в посланні від 14 вересня 1914 року повідомив французького і британського послів, що Росія вимагає приєднання Східної Галичини до своєї території, на що Велика Британія і Франція дали згоду [4], Т. Масарик, маючи зв'язки з певними політичними колами, не тільки не засудив цієї вимоги, а й використовував її надалі як нагоду для розширення території Чехії за рахунок Словаччини. У спеціальному меморандумі для міністерства закордонних справ Великої Британії, розробленому англійським ученим В. Сетон-Ватсоном, йшлося про необхідність існування Чеської держави, територію якої можна було б збільшити за рахунок Словаччини. Сусідами новоутвореної країни назвались автономна Польща (що приєднує до себе Західну Галичину і разом з тим стає складовою Росії) і самостійна Росія [5].

Лише розпад Російської імперії в ході Лютневої революції 1917 року і активізація національно-визвольного руху поневолених народів змінили підхід Т. Масарика до українського питання. Причиною цього слід вважати такі фактори: поживлення чехословацького національного руху і створення в Києві відділення Чехословацької Національної Ради; перебування чехословацьких легіонів на території України.

Підтвердженням єдності національно-визвольного руху слов'янських народів став чехословацький з'їзд 23 квітня – 1 травня в Києві. У його резолюції, разом з вимогами побудови Чехословацької держави, висловлювалась думка про об'єднання українців по обидва боки Дніпра у вільній Росії [6].

Т. Масарик вивчає й аналізує український національно-визвольний рух, адже від ситуації в Україні залежала доля чехословацьких легіонів, які він вважав основою національних збройних сил. Тут працювала філія Чехословацької Національної Ради, штаб чехословацького війська та його запасні батальйони. Обставини вимагали від Т. Масарика проявити весь свій таланти політика, бо необхідно було, з одного боку, підтримувати дружні відносини з Тимчасовим урядом Росії, який дав дозвіл на зарахування чеських і словацьких полонених до чехословацьких легіонів, а з іншого – заручитися підтримкою Центральної Ради, авторитет якої швидко зростав. Тому, перебуваючи в Росії з травня 1917 року до березня

1918 року, політик уважно стежив за розгортанням державницьких змагань українців. Він тричі приїздив в Україну. Чотири місяці в період найвищого піднесення українського руху перший президент ЧСР не тільки співпрацює з провідними діячами Центральної Ради М. Грушевським, В. Винниченком, С. Петлюрою, О. Шульгіним, а й виступає перед своїми військами, українською громадськістю, провадить публіцистичну й громадсько-політичну діяльність.

У цей час українське питання Т. Масарик розглядав як складову демократизації життя в Росії. Це засвідчує його виступ на всеросійському з'їзді козаків, де він підтвердив готовність чехів боротися не тільки за незалежність своєї країни, а й за велику, єдину могутню Росію, необхідну всім слов'янам [7].

Лише дестабілізація ситуації в Росії після більшовицької революції змусила Т. Масарика критично підійти до оцінки подій і уважніше придивитись до державотворчих процесів в Україні.

Більшовики, узявши владу, задекларували революцію у світовому масштабі, а тому прогнозувати їх ставлення до чеського визвольного руху було непросто. Відносна стабільність ситуації в Україні і готовність Центральної Ради надати підтримку чеським легіонам змушують майбутнього президента ЧСР під іншим кутом зору глянути на українську справу. 22 листопада 1917 року він приїздить до Києва і залишається тут на три місяці. Т. Масарик відвідує зібрання відділення Чехословацької Національної Ради, зустрічається з діячами Центральної Ради, спільно з нею організовує 12 грудня 1917 року мітинг поневолених народів, де вперше висловився за право українців, поряд з іншими середньоевропейськими народами, на державну незалежність і національну соборність [8].

На нашу думку, підтримка українських прагнень різними державами спонукала Центральну Раду до активнішої боротьби за самостійність. З листопада 1917 року вона видала III Універсал, яким проголошувалась Українська Народна Республіка в складі Російської Федерації. Це рішення підтримала філія Чехословацької Національної Ради в Росії. Пізніше, 1918 року, оцінюючи політичну ситуацію того часу, Т. Масарик зазначав: „Ми визнали Україну, що проголосила себе III Універсалом самостійною державою, але в складі федеративної Росії. З огляду на чеське і словацьке питання, ми змогли це прийняти” [9].

Керуючись національними інтересами, Чехословацька Національна Рада 15 січня 1918 року підписала сепаратну угоду з Центральною Радою, якою визначались умови перебування чехословацьких легіонів в Україні, що юридично засвідчило визнання УЦР законним представником влади в державі. Але з правового погляду договір не був легітимним, оскільки Т. Масарик засвідчив його як голова політичної організації Чехословацької Національної Ради, а не глава країни. Тому такий документ, скоріш за

**Томаш Гаррі Масарик про державотворчі процеси в Україні
в першій половині ХХ століття**

Михайло Нагорняк

все, слід розцінювати як вияв симпатії і підтримки, що не зобов'язував жодну із сторін виконувати його положення, хоча сторони й розраховували на певні дивіденди. Україна прагнула заручитись підтримкою країн Антанти, а Чехословацька Національна Рада хотіла зберегти своє військо, необхідне їй як карта у відносинах з Францією та Англією, як символ підтвердження стійкого наміру домагатись утворення власної держави.

На той час український національно-визвольний рух частково досяг своєї мети: було відновлено автономію. Але, залишаючись частиною Росії, Україна не набула статусу суб'єкта міжнародного права, і це не давало можливості заручитись дипломатичною та військовою підтримкою Антанти. Великі держави, розмежовуючи Центрально-Східну Європу, не знайшли на її мапі місця для України.

Будучи добре обізнаним з політичною ситуацією й пов'язуючи майбутнє Чехословаччини з країнами Антанти, Т. Масарик не був схильний підтримувати ідею не тільки державної, а навіть і національної самостійності України. На нашу думку, така позиція зумовлювалась прагненням зберегти за собою статус одного з найважливіших репрезентантів слов'янства в очах великих держав. Тому, услід за союзними країнами, Т. Масарик вважав за необхідне зберегти цілісність повоєнної демократичної Росії. Він наголошував, що відокремлення України від Росії призведе до нового розлому в слов'янському світі, ослаблення позицій Росії, а відтак Німеччина використає Україну для своїх політичних планів [10].

Поставши перед загрозою більшовизму, Центральна Рада 9 січня 1918 року приймає IV Універсал, яким було проголошено незалежність Української Народної Республіки. Такий поворот подій змінив становище в Європі. Звісно, в цих умовах Т. Масарик мав визначити свою позицію щодо українського питання. Ситуація, у якій він опинився, була непростою. Україна почала вести перемови з Німеччиною та Австро-Угорщиною, країнами, проти яких спрямовувався чеський національно-визвольний рух. Неприйняття такого зближення викликалось не тільки загрозою пангерманізму, а й тим, що воно таїло небезпеку для чеських легіонів, котрих могли роззброїти або просто віддати австрійським властям.

Згідно з частиною 5 „Положення про чеське військо на території УНР”, у разі виходу УНР з війни воно звільнялося від взятих зобов'язань щодо УНР і мало можливість вільно, але без зброї залишити межі України [11]. Тому вже 10 січня 1918 року Т. Масарик проінформував міністра закордонних справ України О. Шульгіна про скасування угоди й про те, що чехословацькі легіони залишають територію України. У мемуарах „Світова революція” Т. Масарик пише: „Я сказав міністру Шульгіну, що в даній ситуації відокремлення від Росії вважаю помилкою. Головним чином тому, що, виснажена війною і не готова до ведення будь-яких військових дій, Україна підпадає у велику залежність від німців і австрійців” [12].

Критикуючи політику Центральної Ради, Т. Масарик у цій же праці робить загальний огляд політичної ситуації й визнає: „Україна уклала мир під тисненням дужчого партнера” [13]. Звичайно, укладення Брест-Литовського миру, загроза більшовизму ускладнила ситуацію для чеського політичного і військового проводу. Але й для антибільшовицьких сил Росії й українців вивід чехословацького війська, на підтримку якого вони розраховували, був небажаним. Т. Масарик згадує: „На мене налягали Корнілов, Алексеев, Мілюков, також більшовики, і українці були проти нашого відходу, оскільки намагалися залучити нашу армію для своїх дій” [14].

З огляду на інтереси чеської визвольної акції, цілком виправданий нейтралітет Т. Масарика щодо внутрішньополітичної боротьби на території Російської імперії. „Я поведився відносно Росії у всіх фазах її розвитку, — підкреслює він, — керуючись своїм знанням відносин і нашою національною програмою” [15]. У цьому випадку таку його позицію можна пояснити, але незрозуміло донині, як оцінити таке: під Крутами розгорівся нерівний і жорстокий бій, а 50 тисяч добре озброєних і досвідчених чеських легіонерів стояли під Лохвицею, Борисполем і Пирятином і не надали українцям допомоги [16]. Якщо виходити з того, що підтримці перешкодило підписання Брестського миру з Австрією і Німеччиною і що це суперечило інтересам чехів, то й більшовицька Росія була скомпрометована миром з Німеччиною, однак ніщо не завадило Т. Масарикові піти на переговори з нею. Одного посилення на те, що невизнання IV Універсалу сприяло підписанню угоди з командувачем Східного фронту більшовицької армії Муравйовим, недостатньо [17]. Напевно, в оцінці такої позиції слід виходити з твердження першого президента ЧСР: „...мені здається, що російська революція була для нас і для нашого визволення скоріше плюсом, ніж мінусом. При цьому я маю на увазі не лише наші легіони в Росії, але і вплив російської революції на нас вдома (на Австрію і Європу взагалі). Навіть більшовицька революція не накоїла нам лиха” [18].

Неабиякий вплив на ставлення Т. Масарика до української державності чинив і зовнішній фактор. Не можна не враховувати того, що з укладенням Брест-Литовського миру українська держава виходила на міжнародну політичну арену як прихильниця політики центральних країн, а це посилювало побоювання серед західних державних діячів, що Німеччина виступить головним оборонцем суспільного порядку на Сході в умовах загрози більшовицької навали. Саме тому держави Антанти спирались переважно на антибільшовицькі сили Росії, які, як вони вважали, могли реорганізувати політичне життя в країні. На думку Т. Масарика, брак демократичних традицій на Сході Європи значно утруднить цей процес, бо тут „треба буде витворити нові держави, нові форми влади і закласти основи для цивілізованого життя” [19].

Міркуючи над післявоєнною реконструкцією Східної Європи й

Томаш Гаррі Масарик про державотворчі процеси в Україні в першій половині ХХ століття

Михайло Нагорняк

необхідністю утворення нових держав, Т. Масарик повертається до питання про майбутнє українського народу. За його словами, „...угорські малоруси (українці Закарпаття – Авт.) бажають стати автономною частиною Чехословацької держави... Малоруси в Галичині вирішать свою майбутність і, зокрема, ставлення до Польщі та України... Росія об'єднається з федерацією народів. Україна буде автономною частиною Росії – спроба бути самостійними показала українцям, що їхнє відокремлення від Росії веде їх у підлеглість до німців...” [20].

Виникнення ЗУНР засвідчило масовий характер українського національного руху. Таку звістку Т. Масарик отримує в Америці, і, як засвідчує його секретар Я. Цісарж, приємно був вражений. Він тоді зауважив: „Я і не думав, що українці на це спроможуться” [21].

Незважаючи на те, що політичне становище ЗУНР відрізнялось від становища УНР, бо вона виникла на землях, які до 1914 року належали Австро-Угорщині, союзні держави й Чехословаччина не виокремлювали українське питання й розглядали його в загальноросійському контексті, тим більше, що Росія висловлювала претензії на цю територію [22].

Активізація політики Польщі щодо Східної Галичини викликала поживавлення зовнішньополітичної діяльності Чехословаччини, тому що з приєднанням Прикарпатської Русі інтереси Чехословаччини і Польщі перетиналися в цьому регіоні. Хоча ЧСР офіційно не визнала уряду Західно-Української Народної Республіки, вона в той же час не зважала на претензії Польщі щодо Східної Галичини. Така поведінка офіційних кіл Чехословаччини пояснюється федералістичною ідеологією Т. Масарика, який вважав, що Східна Галичина має право об'єднатися з іншими українськими землями і стати частиною майбутньої російської демократичної федерації.

Зміна позиції країн-переможниць щодо Росії висунула перед зовнішньою політикою ЧСР нові завдання, які полягали у зміцненні внутрішнього і зовнішнього становища держави, посиленні її ролі в реорганізації Центрально-Східної Європи, де на першість претендувала Польща. Враховуючи геополітичне значення України, керівники Чехословаччини активно стали підтримувати державницькі змагання українців.

Під час першої зустрічі Є. Петрушевича з Т. Масариком у грудні 1918 року перший президент ЧСР висловив готовність підтримати галицьку справу на Паризькій мирній конференції. Дипломатичним представником ЗУНР було призначено професора С. Стоцького. Проте проросійськи налаштований голова ЧСР Крамарж прямо заявив, що не визнає щойно проголошеної ЗУНР. Проте Т. Масарик не тільки прихильно поставився до С. Стоцького, але й дав дозвіл на приїзд до Праги дипломатичної місії відновленої УНР на чолі із М. Славинським [23].

У Чехословаччині вживають заходів щодо ознайомлення широких кіл

громадськості з українським питанням. На початку 1919 року з'явилися перші брошури із серії „Пізнаймо Україну”, серед яких була й брошура С. Дністряньського „Українці – Чехам”. У передмові до неї акцентувалося, що мета публікації полягає в „...налагодженні чесько-українських стосунків...”. Стверджуючи, що перешкоди, які постали на шляху зближення двох народів, зникли і спірних питань не існує, автор підкреслював: „...сільськогосподарська Україна і сильна промислова Чехословаччина зможуть співпрацювати... Ми також виступали поборниками всеслов'янської ідеї, але ніколи не признавали влади сильнішої слов'янської держави над слабшою” [24]. У брошурі висловлювалась готовність „зробити більш доступними невичерпні багатства України для її безпосереднього сусіда – Чеської держави, а також задовольнити її прагнення, щоб стати найкращим споживачем чеської промисловості” [25].

Аналізуючи історію українсько-чеських взаємин, Й. Нечас у праці „Відверте слово про українсько-чеські зустрічі” наголошує на спільній роботі українських послів і чехів у віденському парламенті і підкреслює, що вони (українські послы — Авт.) ніколи не голосували наперекір чехам з головних національно-політичних питань (окрім малої буковинської фракції Василька) [26]. Автор закликав до переоцінки „слов'янських гасел” і виступив проти тих політиків, які ставились до України як наставники й прагнули нав'язати їй свій погляд на відносини з Росією. „Чехи мусять остерігатися, – підкреслював Й. Нечас, – щоб не знищити надії тих, що бачать в нас головних поборників Слов'янщини і хотіли б доручити нам керування нею” [27].

На думку Й. Нечаса, нові умови вимагали узгодження старих слов'янських програм з демократичними й суспільними ідеями епохи. Тут важливо було позбутися стереотипного сприйняття чехами української справи. Тому вчений вітав початок перегляду чеським суспільством панславистських гасел. „Сьогодні всі чеські газети пишуть, – зауважував він, – про поважних і державотворчих українців, котрі твердо стоять на краю більшовицької гори, чинячи збройний опір там, де важко було б протистояти народам незалежним і дозрілим вже віддавна. Кріга між українцями скресла” [28].

З'єднання двох частин України остаточно окреслює основний напрям східної політики чеського уряду. Українська держава, що межувала з Чеською республікою, виявилась вигіднішою для реалізації слов'янської ідеї, аніж більшовицька Росія. Ця думка прозвучала під час зустрічі президента ЧСР Т. Масарика з Л. Цегельським, який після злуки УНР і ЗУНР за дорученням С. Петлюри прибув до ЧСР, аби через посередництво Чехословаччини налагодити зв'язки з Антантою [29].

Уже в лютому 1919 року до Станіслава, де перебував уряд ЗУНР, прибула чехословацька місія. У відповідь до Праги поїхала українська

**Томаш Гаррі Масарик про державотворчі процеси в Україні
в першій половині ХХ століття**

Михайло Нагорняк

делегация. Результат – утворення українського посольства в Празі. Для налагодження українсько-чеських відносин працював провідник українських січових стрільців Д. Трильовський. Він відвідував Прагу, щоб зблизити позиції з ряду питань двох сусідніх держав – ЗУНР і ЧСР [30]. Такі контакти сприяли припиненню суперечки, чи розглядати Україну в межах Росії, чи як самостійну державу.

Східна політика ніби набирала іншого змісту. Та насправді це був лише новий варіант її реалізації, який передбачав менше жертв і враховував інтереси країн-переможниць. Саме в західних регіонах України, на думку польського вченого К. Леваңдовського, намагалися втілити в життя плани, які виношували великі держави щодо Росії, – „створення союзу російських держав, який спиратиметься на чотири стовпи (Велика Русь (Росія), Україна, Сибір та Кавказ), які наблизяться до Ліги Націй – шевченківські мрії і плани” про федерацію слов’янських держав [31].

Важливу роль у переорієнтації східної політики ЧСР відігравав і економічний фактор. Про це свідчить проведена Т. Масариком конференція, на якій розглядалось питання про об’єднання народів, що живуть на території від Балтійського до Чорного моря, куди входила й Україна. Це була ідея так званого Центральноєвропейського союзу, розроблена Т. Масариком з огляду на інтереси американського капіталу [32].

Враховуючи складне становище, у якому опинились молоді слов’янські держави, чеські політичні кола виношували плани об’єднання економіки України і Чехословаччини у „великий господарський союз” для виживання у світовій конкурентній боротьбі. Своєрідною базою для налагодження практичних відносин, на думку Й. Нечаса, мали слугувати чеські колонії в Україні. Поряд з цим, провідна роль у налагодженні економічних зв’язків відводилась товариству „Чеський народногосподарський союз” (ЧНС), яке на зібранні у Празі 12 березня проголосило гасло „Господарська єдність для Слов’янського Сходу”. Його програма передбачала розвиток господарської діяльності ЧСР у безпосередньому контакті зі слов’янським Сходом [33].

Початок 1919 року в політиці ЧСР – період значного зацікавлення Україною та її проблемами, вироблення концепції державної політики і перших спроб її практичної реалізації, у котрій взяли участь основні політичні угруповання: ліберально-центристські з Т. Масариком на чолі (пізніше – група „Град”) і праві, очолювані Крамаржем. Основним питанням, що потребувало першочергового вирішення, була доля найближчих до Західної України земель, зокрема – Закарпаття. Якщо перший табір діяв відповідно до лінії, яку захищав Й. Нечас, то другий продовжував стояти на позиції Крамаржа, підсилюваною групою українських політиків–„москвофілів”, так званого Карпаторусинського комітету на чолі з Д. Марковим. Д. Марков виступав за приєднання Східної

Галичини й української частини Буковини до „впорядкованої Росії” [34]. Однак, розуміючи ситуацію, що склалася навколо „російського питання”, підхід карпаторусинів починає набирати зовсім іншого забарвлення. А. Васкедик, Д. Вислоцький та інші репрезентанти Карпаторусинської Народної Ради після консультацій у Празі, переговорів з повноважним міністром Словаччини В. Шробарем у Желізні активно працюють над зміцненням зв'язків з Чехословаччиною. Група Баскида в тижневику „Голос руського народу” (видавався в Пряшові) і „Народних листах” засвідчила повну підтримку зовнішньополітичної доктрини Т. Масарика, заявивши про включення в межі ЧСР території Лемківщини й частини Західної Галичини [35]. (Що стосується офіційної делегації ЧСР на переговорах в Парижі, то дослідники не мають доказів, що ініціатива карпаторусинів була підтримана).

Фактор безпосереднього сусідства ЧСР і ЗУНР, більш стабільне, порівняно з УНР, становище відіграло неабияку роль у зовнішньополітичній орієнтації Чехословаччини. Разом з тим, східну політику в цьому напрямі підтримували промислові й урядові кола, яких приваблювали нафтові родовища західноукраїнського краю. Наслідком стала угода між ЧСР та ЗУНР (11 квітня 1919 року) про постачання 9 тисяч цистерн нафти і нафти-сирцю за цінами, нижчими за світові, а взамін – чеської зброї та амуніції для воюючої УГА, а також вугілля, цукру, тканин [36]. До налагодження політичних і господарських контактів спричинилися дві місії Чехословацької Республіки, які працювали в Станіславі та Самборі, і посольство ЗУНР в Празі. Д. Дорошенко підкреслював, що робота першої (на чолі з консулом Д. Поляком) полягала в підписанні низки угод між ЗУНР та ЧСР, що сприяло зближенню позицій двох держав [37].

Окрім контактів з українською владою, як свідчать архівні матеріали, Т. Масарик підтримував і неофіційні стосунки з президентом ЗУНР Є. Петрушевичем. 5 червня 1919 року Є. Петрушевич через свого уповноваженого доктора Окуневського попросив Т. Масарика, щоб військо ЗУНР пройшло підготовку в Чехословаччині. Взамін обіцяв участь українських вояків у військових діях проти угорської червоної армії Б. Куна, які потім мали виступити проти більшовиків в Україні [38]. Проте ультиматум Антанти Б. Куну змусив його відступити зі Словаччини 7 липня 1919 року та Підкарпатської Русі, і всі домовленості з українцями стали непотрібними.

З наступом польської армії українська делегація в Парижі, маючи надійного союзника в особі Чехословаччини, звернулась до Найвищої Ради з проханням видати їй мандат над Східною Галичиною, а також погодитись на окупацію ЗУНР чеськими або антантівськими військами. Окупація мала тривати доти, доки конференція не розгляне скарги українців щодо Польщі та Румунії. Однак зближення С. Петлюри з Польщею призвело до послаблення підтримки України з боку Праги.

**Томаш Гаррі Масарик про державотворчі процеси в Україні
в першій половині ХХ століття**

Михайло Нагорняк

У такому становищі, не визнаючи претензій Польщі на Східну Галичину, Т. Масарик та офіційні кола його країни були зацікавлені в перенесенні меж Росії до Карпат й утворенні спільного чехословацько-російського кордону, а тому вважали, що Галичина, з'єднавшись з іншими українськими землями, має стати частиною майбутньої російської демократичної федерації. Отже, підтримку Т. Масариком державотворчих процесів у Західній Україні скоріш за все можна розглядати як один із зовнішньополітичних планів, спрямованих на посилення ролі ЧСР у повосній Східній Європі. Це підтверджують архівні матеріали, які свідчать, що ЗУНР характеризувалася першим президентом ЧСР як перехідна форма, що має тимчасове значення, до якої необхідно ставитись терпимо.

У липні 1920 року Є. Петрушевич відвідав Прагу. Під час зустрічі з Т. Масариком і Е. Бенешем було обговорено умови перебування вояків УГА на території ЧСР [39].

З наданням Речі Посполитій Найвищою Радою 25-річного мандату над Східною Галичиною й підписанням Ризького миру, ЧСР, керуючись інтересами безпеки країни, змінює зовнішньополітичний курс і йде на нормалізацію відносин із Польщею. У жовтні 1921 року обидві країни уклали договір про нейтралітет і ліквідацію післявоєнних взаємних претензій. Щодо ставлення до ЗУНР, то, згідно з секретним додатковим протоколом, чехословацький уряд по суті погоджувався на захоплення Польщею Східної Галичини, обіцяючи Польщі політичну підтримку на міжнародній арені її позиції щодо західноукраїнських земель і відмовившись від співробітництва з діячами колишньої ЗУНР.

Такі кроки Чехословаччини в українському питанні після Першої світової війни пояснювались, насамперед, ставленням держав Антанти до Росії. Тому вони не були послідовними. 1921 року ЧСР укладає торговий договір з радянською Україною і, незважаючи на домовленості з Польщею, сприяє відкриттю в Празі Українського вільного університету, Вищого технічного інституту, Педагогічного інституту та гімназії в Молдждонах, надає допомогу воїнам УГА та українській інтелігенції [40].

Отже, оцінки українського визвольного руху і процесів державотворення впливали з національної філософії Т. Масарика. Саме цим можемо пояснити зміну позицій першого президента ЧСР щодо України.

Аналізуючи дії Т. Масарика, чеський дослідник В. Харват відзначає, що спочатку це питання розглядалося ним загально, теоретично, в дусі слов'янофільської ідеології. Але вже в роки Першої світової війни науковець характеризує Т. Масарика як провідника чеського визвольного руху, а в післявоєнні роки – президента ЧСР і визначного державного діяча [41].

Провідник чеського національного руху і відомий на той час в Європі

політик, Т. Масарик не тільки засудив ухвалення Центральною Радою ІV Універсалу, але й одночасно підкреслив своє негативне ставлення до державної самостійності України. Таке становлення він мотивував, по-перше, тим, що не може собі уявити Україну політично поза межами Російської держави, а по-друге, що самостійна Україна стане колонією Німеччини. У праці „Нова Європа”, характеризуючи повоєнний розвиток, він розглядає Україну як автономну державу в складі Російської Федерації [42]. Цю ж думку Т. Масарик повторив у своєму меморандумі про більшовизм, підкреслюючи, що дієздатна російська влада зуміла б заспокоїти Україну, надавши їй автономію.

Такий підхід Т. Масарика до державності України суперечить не тільки його націоналістичній теорії, але й методології. Адже, виходячи з концепції поневолених народів, кожна свідомо нація прямує до власної державної самостійності, що, на думку політичного діяча, є природним виявом сучасних національно-визвольних рухів. Крім того, ні хто інший, як перший президент ЧСР, виступав проти нав'язаної згори федерації. „Передумовою справжньої федерації є свобода народів, – підкреслює він. – Федерація і вільні народи самі вирішують, чи бажають вони федеруватися і з ким” [43]. Отже, за цією логікою саме самостійність виступає передумовою федерації, зокрема східноєвропейської. І хоча така думка прозвучала на захист поневолених народів, що перебували під гнітом австро-угорської монархії, вона є однією з основних засад націоналістичної теорії Т. Масарика.

Якщо врахувати, що Росія в національній політиці не відрізнялася, а, навпаки, була гіршою за Австро-Угорщину, то така теза мала стосуватись усіх поневолених слов'янських народів як у Середній, так і у Східній Європі.

В цілому сумніви Т. Масарика щодо державності й самостійності можна пов'язати з трьома аспектами: національне відокремлення України від Росії означатиме розкол слов'янського світу; небажане послаблення великодержавної міцї і сили Росії й віра в те, що Москва „...спам'ятається і сконсолідується і відіграватиме політичну роль більшу, ніж в добу царизму. Росію потребуємо не тільки ми і решта слов'ян, але її потребує цілий світ” [44]; самостійна Україна буде використана пангерманістами для реалізації їх геополітичних планів.

Щодо розгляду українського питання в слов'янському аспекті, то такий підхід швидше був даниною традиції. Як відомо, прихильники слов'янофільської ідеології засуджували український визвольний рух, вбачаючи в ньому ослаблення слов'янської солідарності. З політичної точки зору, Т. Масарик вважав панславизм утопією, по-перше, тому, що слов'янство ніколи не було політично об'єднане, по-друге, у Росії повоєнних років сформувалась нова ідеологія – євразійська, яка будувалась на цілком інших етичних і культурних елементах. Виходячи з

**Томаш Гаррі Масарик про державотворчі процеси в Україні
в першій половині ХХ століття**

Михайло Нагорняк

таких міркувань, українська самостійність не могла суперечити фактичним інтересам слов'янщини.

Складним для аналізу є другий аспект ставлення до державницьких змагань українців, який Т. Масарик пов'язує з великодержавною міццю Росії, для якої вона є вселюдською і культурною проблемою. З такою оцінкою, напевно, не погодились би не тільки українці, а й інші поневолені народи Російської імперії, для яких російська проблема була, передусім, політичною.

Автор „Нової Європи”, який захищав право поневолених народів на самовизначення й творення власної держави, гуманітарної Європи, замикав українське питання у внутрішньополітичних рамках Росії, пов'язуючи його розв'язання з демократизацією життя в російській імперії. Така позиція Т. Масарика, скоріш за все, диктувалася стратегічними планами країн Антанти, які не бажали, щоб українське питання поряд з іншими стало східноєвропейською проблемою.

Третій сумнів Т. Масарика щодо самостійної України, як ми наголошували, пов'язаний з пангерманською небезпекою. Перебування німців в Україні в роки гетьманування П. Скоропадського призвело фактично до скасування української самостійності й наближення України до федерації з Москвою. Тому, мабуть, треба говорити про зацікавленість Німеччини Росією, а не Україною, що й підтвердило її зближення з більшовизмом у післявоєнні роки.

На нашу думку, Масарикова позиція щодо державотворчих процесів в Україні 1917 – 1920 років диктувалася необхідністю уникнути зіткнення чеських легіонів з більшовиками й намаганням одержати дозвіл на їх проїзд до Владивостока, звідки, згідно з домовленістю з Францією, їх повинні були пароплавами доставити до Європи. Від виваженого політичного рішення Т. Масарика залежала доля 50 тисяч чеських легіонерів. Ризикувати життям солдатів заради української держави, яка уклала мир з німцями й австрійцями, проти яких спрямувався чеський визвольний рух, Т. Масарик не міг. Але повністю зберегти нейтралітет у тих складних умовах йому не вдалося. У травні 1918 року розпочалися події, які радянська історіографія розглядає як „заколот білочехів”. Лише 1922 року чеським легіонерам вдалося повернутись на батьківщину.

Література:

1. **Бочковський О. І.** Т. Г. Масарик. Національна проблема та українське питання. (Спроба характеристики та інтерпретації). – Падебради, 1930. – С. 223.

2. **Віднянський С. В.** Масарик про Україну і українців // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К., 1933. – Вип. 4; Україна в житті Т. Г. Масарика // Хроніка 2000. – К., 1999. – Вип. 29 30; **Євсєєнко І.**

- Співробітництво Т. Г. Масарика з Центральною Радою // Хроніка 2000. – К., 1999. – Вип. 29 – 30; **Худанич В. І.** Т. Масарик і Україна // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія „Історія”. – Ужгород, – 2002. – № 7.
3. Добірні думки професора Томаша Гаріка Макарика. – С. 52.
 4. **Chvostov V. M., Minc I. I.** Dejiny Diplomacie, d.2. – Praga, 1948. – S. 199.
 5. **Rychlik J., Marzik T. D., Bielik M. R.** W. Seton-Watson and His Reletions with The Chechs and Slovahs. Dokumenty, 1 vol. – Praga. – Martin, 1996. – Doc. 61. – P. 2.
 6. Киевлянин. – 1917. – 4 мая.
 7. **Syllava T.** T. G. Masaryk a revoluce v Rusku. – Praga, 1959. – S. 190 – 191.
 8. **Євсеєнко І.** Співробітництво Т. Масарика з Центральною Радою // Хроніка. – 2000. – Випуск 29 – 30. – С. 62.
 9. **Бочковський О. І.** Масарик Т. Г. Національна проблема та українське питання. – С. 220.
 10. Там само. – С. 223.
 11. ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 19 зв.
 12. **Masaryk T. G.** Svetova Revoluce. – Praha, 1924. – S. 219.
 13. Ibid. – S. 248.
 14. Ibid. – S. 223.
 15. Ibid.
 16. **Мельниченко Игорь.** Томаш Масарик – „отец новейшей чешской государственности” // День. – 2002. – 16 марта.
 17. Там само.
 18. **Masaryk T. G.** Svetova revoluce. – Praga, 1925. – S. 229 – 231.
 19. **Masaryk T. G.** Slovenske probleme. – Praha, 1928. – S. 91 – 92.
 20. **Masaryk T. G.** Nova Evropa (Stanovisko Slovanske). Praha, 1920. – S. 341.
 21. **Cisar J.** Masarykova Amerika // Masaryk Osvoboditel. – Praga, 1920. – S. 214.
 22. Ibid. – S. 255.
 23. **Худанич В. І.** Т. Масарик і Україна // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2002. – № 7. – С. 7.
 24. **Дністрянський С.** Українці – Чехам: Київ – Прага, 1919. – С. 11 – 12.
 25. Там само. – С. 19.
 26. **Nechas J.** Urimne slovo o stycich Chesko-Ukrainskych. – Praha, 1919. – S. 3 – 4.
 27. Ibid. – S. 9 – 11.
 28. Ibid. – S. 13.
 29. **Лозинський М.** Галичина в рр. 1918 – 1920. – Нью-Йорк, 1870. – С. 72 – 73.

Томаш Гаррі Масарик про державотворчі процеси в Україні
в першій половині ХХ століття

Михайло Нагорняк

30. Nechas J. Ibid. – S. 85.
31. Скоба Д. Парижская мирная конференция и иностранная интервенция в Страну Советов (январь – июнь 1918 года) – К., 1971. – С. 55.
32. Levondowski K. – Sprava ukrainska w politicu sograniznej Gehoslovacj w letah 1918 – 1922. – Wraclaw, 1973. – S. 85.
33. Nechas J. Ibid. – S. 16.
34. Levondowski K. – Ibid. – S. 87.
35. Ibid. – S. 88.
36. Sladek Z., Valenta J. Sprawy ukrainskie w Ceskoslowackiy politice wschodniej w letah 1918 – 1922 // Z dziejow stosunkow polsko-radzieckich. – 1969. – I. 3. – S. 150.
37. Ibid. – S. 152.
38. Худанич В. Т. Масарик і Україна // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Історія. – 2002. – № 7. – С. 7.
39. Там само.
40. Про підтримку Т. Масариком української еміграції див: Троцинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К., 1994; Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Ч. 1. – Прага, 1942.
41. V. Charvat Masaryk a Ukrajinci // Slovansky prehled. – 1930. – R. 2. – P. 113 – 114.
42. Masaryk T. G. Nova Evropa. – S. 93.
43. Ibid. – S. 88.
44. Masaryk T.G. Svetova revoluce. – S. 523.